

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГО – ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ УЧНІВ У ЗАКЛАДАХ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО – ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

УДК 377.36:33

С. М. Вдович, Л. Н. Зельман, м. Львів, Україна
S. Vdovych, L. Zelman, Lviv, Ukraine
pppo2003@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті визначено й обґрунтовано основні методологічні підходи та принципи дослідження історії розвитку ПТО. Освітня політика повинна враховувати як досягнення, так і помилки минулого, тому важливими є історико-педагогічні дослідження, які дозволяють зрозуміти сутність і особливості навчально-виховного процесу в ПТНЗ різних історичних періодів, вплив на розвиток освіти соціальних, політичних та економічних чинників, роль у розвитку освіти історичних подій, визначних освітніх діячів тощо. Незалежно від того, який період розвитку суспільства висвітлюється та коли саме здійснюється історичне дослідження, науковець, щоб забезпечити об'єктивність і достовірність наукової роботи, має відштовхуватися від тих чи інших методологічних підходів і дотримуватися певних принципів. У дослідженні історії розвитку ПТО актуальними є такі методологічні підходи, пов'язані з теорією і методикою професійної освіти, загальною та професійною педагогікою: системний, синергетичний, порівняльно-змістовий, аксіологічний, парадигмальний, модернізаційний, соціально-педагогічний і формаційно-цивілізаційний. Здійснюючи історико-педагогічне дослідження, дослідник повинен дотримуватися таких основних принципів: об'єктивності, єдності логічного й історичного, науковості, фундаментальності, цілісності й системності, детермінізму й індетермінізму, єдності теорії та практики, етичності, руху від опису до пояснення.

Ключові слова: професійна підготовка, професійно-технічна освіта, професійно-технічний навчальний заклад, методологія, методологічний підхід, історико-педагогічне дослідження, кваліфікований робітник.

Resume. The article defines and grounds the main methodological approaches and principles of investigating the history of the development of vocational education. Educational policy should take into account both achievements and mistakes of the past; therefore, historical and pedagogical researches are essential as they make it possible to understand the essence and peculiarities of the educational process in vocational schools in different historical periods, the influence of social, political and economic factors on the development of education, the role of historical events, outstanding educators, in the development of education, etc.

Regardless of which period of the development of society is highlighted and when the historical research is carried out, a scientist, in order to ensure the objectivity and reliability of scientific work, must rely on one or another methodological approach and adhere to certain principles. In the investigation of the history of the development of vocational education, the following methodological approaches related to the theory and methodology of vocational education, general and professional pedagogy are relevant: systematic, synergetic, historical comparative, axiological, paradigm, modernization, socio-pedagogical, formational and civilization.

Conducting historical and pedagogical research, the researcher must adhere to such basic principles: objectivity, unity of logical and historical, scientific, fundamental, integrity and systemic, determinism and indeterminism, unity of theory and practice, ethics, movement from description to explanation.

Key words: vocational training, vocational education, vocational educational institution, methodology, methodological approach, historical and pedagogical research, skilled worker.

Сучасна професійна освіта невпинно розвивається та кардинально змінюється. Ці процеси тісно пов'язані з демократизацією суспільства, економічним становищем держави, появою і розвитком новітніх технологій, у тому числі педагогічних та інформаційно-комунікаційних. Освітня політика повинна враховувати як досягнення, так і помилки минулого. Саме тому важливими є історико-педагогічні дослідження, які дозволяють

зрозуміти сутність і особливості навчально-виховного процесу різних історичних періодів, вплив на розвиток освіти соціальних, політичних та економічних чинників, роль у розвитку освіти історичних подій, визначних освітніх діячів тощо.

Цінність історико-педагогічного аспекту дослідження розвитку професійно-технічної освіти (ПТО) полягає в хронологічності історичного пізнання, що суттєво відрізняється від логічного принципу. Закономірний процес розвитку історія віддзеркалює у конкретно-хронологічній формі, а теорія «присутня» в ній і як вихідний пункт, і як основа, і як результат [2, с. 37].

Незалежно від того, який період розвитку суспільства висвітлюється та коли саме здійснюється історичне дослідження, науковець, щоб забезпечити об'єктивність і достовірність наукової роботи, має відштовхуватися від тих чи інших методологічних підходів і дотримуватися певних принципів.

Мета статті – обґрунтувати основні методологічні підходи та принципи дослідження історії розвитку професійно-технічної освіти.

Дослідженню історії професійної освіти приділяють увагу багато вчених: Н. С. Брехунець, С. М. Вдович, Н. М. Гупан, В. О. Зайчук, Л. І. Коробко, О. М. Коханко, П. М. Кухарчук, І. Л. Лікарчук, Н. О. Падун, Т. І. Попова, О. В. Сухомлинська, М. І. Харламов, О. І. Щербак та ін.

Так, О. В. Сухомлинська виокремлює такі сучасні підходи (домінанти) до дослідження історико-педагогічного процесу: соціокультурні домінанти (підходи), до яких належить принцип соціальності, який буде залежати від рівня техніко-економічного розвитку (аграрне, індустріальне, постіндустріальне суспільство тощо), національна чи етнонаціональна диференціація, багатоманітність світоглядних орієнтацій та ін.; культурно-антропологічні домінанти, коли історико-педагогічні дослідження розглядаються з точки зору потенціалу людини, її розвитку (етнологія, географічні та краєзнавчі аспекти, психологічні аспекти); педагогічні домінанти, коли навчальні, виховні, освітні явища характеризуються через призму педагогічних основ [8, с. 16].

У дослідженні історії розвитку ПТО пропонуємо враховувати такі методологічні підходи: системний, синергетичний, порівняльно-змістовий, аксіологічний, парадигмальний, модернізаційний, соціально-педагогічний і формаційно-цивілізаційний.

Системний підхід дозволяє будь-яке історико-педагогічне явище розглядати як систему – цілісну множину елементів, які взаємодіють і взаємопідпорядковуються. Професійна підготовка майбутніх кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ) є великою та складною системою і водночас структурним елементом більшої системи – освіти загалом, економіки та суспільного розвитку України. Будь-які зміни, які відбуваються у тому чи іншому структурному елементі, змінюють усю систему, а зміна системи неминує призводити до кардинальних змін у її складових частинах.

У системному підході важливим є системно-історичний аспект, який «дозволяє з'ясувати умови в часі, що вплинули на виникнення досліджуваної системи, пройдені нею етапи, сучасний стан, а також можливі перспективи розвитку» [9, с. 34]. Історію розвитку ПТО слід досліджувати у контексті соціально-економічних і суспільно-політичних умов розвитку професійної освіти і розвитку України загалом, що дозволить виокремити і вивчити етапи розвитку ПТО, проаналізувати сучасний стан і визначити шляхи вдосконалення професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у ПТНЗ.

Синергетичний підхід дає змогу врахувати досвід професійної підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ України як стійкої системи, виявити нові факти, зробити узагальнення на кожному з етапів розвитку ПТО з метою вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців. Використання синергетичного підходу, як зазначає І. Я. Зязюн, – це «важливий крок до розуміння феномена людини у всіх різновидах її вияву: пізнанні, творчості, здоров'ї, освіті, комунікації, входженні людини в природне, соціальне, культурне середовище» [4, с. 13]. Синергетичний підхід у навчально-виховному процесі дозволить майбутнім фахівцям підвищити свою конкурентоспроможність на ринку праці. Синергетика у становленні майбутніх фахівців – це «процес формування їхніх професійних якостей», що є «особливою формою саморозвитку, яка допоможе піднятися на вищий рівень власного фахового й особистісного зростання» [7, с. 74].

Як зазначає О. В. Вознюк, синергетичний підхід акцентує увагу на нагальності розробки нової синергетичної парадигми освіти, що передбачає процес подолання труднощів і проблем загальноосвітньої та вищої школи, які виникають на тлі традиційної освітньої парадигми. При цьому синергетичний підхід виявляє певні алгоритми подолання традиційних труднощів навчального і педагогічного аспектів освітнього процесу, які розкриваються у нових способах його структурування, оновлених методах викладання, що спираються на самостійну пізнавальну активність, спрямовану на формування навичок самостійної постановки і вирішення проблем, у тому числі у процесі колективної навчальної діяльності [3]. Синергетичний підхід сприяє створенню системи професійної підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ України, яка складатиметься з підсистем, які взаємодіють, узгоджуються й орієнтовані на певний результат.

Важливим методологічним підходом у вивченні історії розвитку ПТО України є *порівняльно-змістовий підхід*, який дозволяє порівняти професійну підготовку кваліфікованих робітників на різних етапах розвитку

професійної освіти, уточнити етапи і виявити особливості розвитку ПТО.

У дослідженні історії розвитку ПТО актуальним є *аксіологічний (ціннісно-орієнтаційний) підхід*, який сприяє виявленню основних цінностей, що формуються у кваліфікованих робітників у навчально-виховному процесі в ПТНЗ. Загальнолюдські цінності здійснюють важливий вплив на професійну діяльність. Професійна підготовка кваліфікованих робітників у ПТНЗ нині неможлива без формування їхніх ціннісних орієнтацій, врахування досягнень, збереження та примноження вітчизняної та світової культур, утвердження загальнолюдських і національних цінностей.

Парадигмальний підхід в історії педагогіки – це генеза теоретичних положень, що дає змогу науковцям і практикам виявити, сформулювати й описати цілісні моделі освіти [8, с. 24]. У дослідженні історії розвитку ПТО він передбачає висвітлення внутрішньої логіки професійної освіти кваліфікованих фахівців на різних етапах її розвитку та полягає у врахуванні історичних умов (темтів розвитку суспільства, зміни економічного, соціального, освітнього стану суспільства) і пов'язаних із ними освітніх парадигм.

Модернізаційний підхід передбачає вивчення освітніх реформ в освітній сфері, зокрема у ПТО, з метою вдосконалення професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у ПТНЗ України.

Аналізуючи історію розвитку ПТО на різних етапах, слід враховувати історичні зміни, які впливають на розвиток системи освіти. Цьому сприятиме *соціально-педагогічний підхід*, який передбачає безпосередню взаємодію учасника педагогічного процесу та соціуму. Історію розвитку ПТО слід вивчати у контексті соціального й економічного розвитку суспільства і державної освітньої політики, що дозволить зосередити увагу на змінах, які відбуваються в суспільстві, економіці й на тому, як ці зміни впливають на освітній процес.

Формаційно-цивілізаційний підхід передбачає врахування у дослідженні історії розвитку ПТО основних етапів розвитку суспільства і цивілізацій загалом. Відповідно до формаційно-цивілізаційного підходу, все більша увага приділяється духовним цінностям суспільства і таким поняттям, як «наука», «освіта», «особистість», «знання», «культура», «інформація». Сучасне підприємство використовує нові види техніки, відбувається комп'ютеризація й автоматизація виробництва, тому в суспільстві формується працівник нового типу, який має професійні знання і творчий характер.

Комплексне використання розглянутих методологічних підходів дає змогу якісно висвітлити особливості розвитку ПТО.

Історико-педагогічне дослідження передбачає дотримання певних принципів. Ще у ХІХ ст. Ф. Прокопович визначав принципи, яких дослідник має дотримуватися в історичних працях: розповідь має бути правдивою, відповідати дійсності; уникати захоплення, не дозволити засліпити себе ненавистю чи заздрістю; відображати історію більшою мірою не для сучасників, а для прийдешніх поколінь; слава й осуд повинні випливати із самого правдивого викладу подій; уникати легковажності [6, с. 338-340].

В історико-педагогічному дослідженні актуальним є дотримання таких принципів: об'єктивності, єдності логічного й історичного, науковості, фундаментальності, цілісності й системності, детермінізму й індетермінізму, єдності теорії та практики, етичності, руху від опису до пояснення. Розглянемо їх детальніше.

Принцип об'єктивності забезпечує адекватне віддзеркалення історії розвитку ПТО, дозволяє простежити якісні зміни, показати тенденції спадкоємності й можливості впровадження досвіду минулого в сучасний педагогічний процес. Аналізуючи крайності у тлумаченні узгодження факта і теорії в історичному пізнанні (з одного боку – перебільшення, переоцінка ролі факту і недооцінка, заперечення теорії історичної науки, зокрема історії педагогіки, що призводить до відведення історії педагогіки ролі лише реєстратора подій, їх фіксації; з іншого боку – недооцінка фактів і переоцінка соціологічних, педагогічних положень, що також не відповідає суті історії педагогіки як науки), ми пропонуємо виходити з того, що факт і теорія не суперечать одне одному так, як не суперечать історична форма пізнання теоретичній, історичний метод пізнання логічному. Принцип об'єктивності передбачає також відсторонення від ідеологічних догм і політичних пристрастей, що дозволить найбільш точно охарактеризувати педагогічні явища того чи іншого історичного періоду.

Принцип єдності логічного й історичного полягає в тому, що педагогічні явища, зокрема професійна підготовка кваліфікованих робітників ПТНЗ України, виявляються у певний соціально-історичний період. Історична форма відтворення розвитку педагогічного явища, на відміну від теоретичної, характеризується тим, що тут не можна відступати від історичних випадковостей, потрібно стежити за поворотами історії, її стрибками. Йти за реальною історією – означає не що інше, як уміння зрозуміти не лише сутність закономірних зв'язків цього процесу, але й форму їх вияву. Однак, представляючи історію розвитку ПТО, слід дотримуватися логіки викладу, враховуючи розвиток суспільства, його відображення в теорії педагогіки й освітньому процесі ПТНЗ, етапи розвитку ПТО та її сучасний стан.

Принцип науковості передбачає достовірний аналіз та обґрунтування архівних джерел, наукових праць, навчальних планів і програм, розкриття причинно-наслідкових зв'язків та об'єктивне висвітлення історії розвитку ПТО, вивчення сучасного стану та визначення перспектив професійної підготовки майбутніх фахівців і розвитку системи ПТО.

Принцип фундаментальності передбачає ґрунтовний аналіз і повне, всебічне висвітлення найвагоміших здобутків в історії розвитку ПТО, зв'язок із сучасною практикою підготовки кваліфікованих робітників, суспільними проблемами та потребами, вимогами ринку праці.

Відповідно до *принципу цілісності й системності*, історію розвитку ПТО слід розглядати як цілісну систему, враховуючи розмаїття взаємозв'язків усіх її складових. Завданням навчального закладу є також підготовка конкурентоспроможного фахівця, розвиток людини як особистості, вдосконалення її здібностей. «Цілісність педагогічного процесу характеризує реалізацію освітньої системи, що забезпечує становлення цілісної особистості на основі планомірно організованої навчально-виховної діяльності та передбачає розв'язання освітніх завдань шляхом всебічної взаємодії суб'єктів навчання» [5, с. 23].

Принцип детермінізму забезпечує зв'язок проблеми з соціально-культурними, політичними, економічними реаліями, а також те, як вони відповідали народним потребам [1, с. 34].

Принцип індетермінізму дозволяє подивитися на проблему не лише з погляду відомих результатів, але й їх незавершеності, тобто побачити їх такими, якими вони були у той час, коли їх результат ще був невизначений. Дослідник проблем історії педагогіки завжди повинен включати елемент можливої альтернативи і пояснювати причини успіху тієї з них, яка врешті перемогла [2, с. 23]. Враховуючи соціально-культурні, політичні й економічними реалії, дослідник матиме змогу зрозуміти позитивні та негативні аспекти розвитку ПТО.

Принцип єдності теорії та практики передбачає врахування взаємозв'язку та взаємовпливу теорії педагогіки та практики професійної підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ України. Принцип єдності теорії та практики створює також умови для успішної реалізації теоретичних знань на практиці та виробництві, адже головною метою майбутнього фахівця є отримання фахових знань і вмінь застосувати їх під час професійної діяльності.

Принцип етичності передбачає відповідальність за адекватність і коректність критики, а також неприпустимість безпідставного схиляння перед авторитетами. Будь-який науковець, у тому числі дослідник історії педагогіки, повинен у своїй науковій діяльності дотримуватися моральних принципів, що забезпечить належне функціонування і розвиток науки. Критика ідей інших дослідників повинна бути об'єктивною і коректною. Крім цього, слід критично ставитися і до власних ідей.

В основі *принципу руху від опису педагогічного явища до пояснення та визначення перспектив його розвитку* лежить обґрунтування тенденцій розвитку та визначення шляхів удосконалення системи ПТО України.

Таким чином, у дослідженні історії розвитку ПТО актуальними є методологічні підходи, які пов'язані з теорією і методикою професійної освіти, загальною та професійною педагогікою: системний, синергетичний, історико-компаративістський, аксіологічний, парадигмальний, модернізаційний, соціально-педагогічний і формаційно-цивілізаційний, та принципи: об'єктивності, єдності логічного й історичного, науковості, фундаментальності, цілісності й системності, детермінізму й індетермінізму, єдності теорії та практики, етичності, руху від опису до пояснення.

Список використаних джерел:

1. Богуславський, М. Структура сучасного історико-педагогічного знання // Шлях освіти. — 1999. — № 1. — С. 33–42.
2. Вдович, С. М. Розвиток ідей гуманної педагогіки в Західній Україні (кінець XIX – початок XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Вдович Світлана Михайлівна ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 1998. — 210 с.
3. Вознюк, О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід : монографія / за ред. проф. П. Ю. Сауха. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — 184 с.
4. Зязюн, І. Я. Синергетичні параметри педагогіки як детермінанти креативного навчання / І. Я. Зязюн // Креативна педагогіка. — 2012. — № 5. — С. 7–13.
5. Литвин, А. В. Актуальність застосування цілісного підходу в сучасній професійній освіті / А. В. Литвин, Л. А. Руденко // Професійна освіта: проблеми і перспективи. — 2016. — Вип. 10. — С. 20–26.
6. Прокопович, Ф. Про метод писання історії і про листи // Прокопович, Ф. Філософські твори : В 3 т. / Переклад з лат. — К. : Наукова думка, 1979. — Т. 1 : Про риторичне мистецтво. Різні сентенції. — С. 336–366.
7. Руденко, Л. А. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : монографія / Лариса Анатоліївна Руденко. — Львів : Піраміда, 2015. — 342 с.
8. Сухомлинська, О. В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. — К. : АПН, 2003. — С. 16–25.
9. Шабанова, Ю. О. Системний підхід у вищій школі : підруч. для студ. Магістратури / Ю. О. Шабанова ; М-во освіти і науки України ; Нац. гірн. ун-т. — Д. : НГУ, 2014. — 120 с.